

УДК: 7.046.1(31):32

Топалова С.О.

Харківський інститут банківської справи УБС НБУ

„РУССКИЙ МИР” ЯК СИСТЕМНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ МІФ СУЧАСНОЇ РОСІЇ

Досліджуються головні складові концепції „русского мира”. Визначаються ключові засоби реалізації задекларованої у концепції геополітичної стратегії. Аналізується діяльність державних і недержавних інститутів із впровадження міфу у масову свідомість. Встановлюються базові ознаки, що дозволяють вважати „русский мир” системним політичним міфом сучасної Росії.

Ключові слова: „русский мир”, „російськомовне населення”, системний політичний міф, виховання.

Топалова С.А.

„РУССКИЙ МИР” КАК СИСТЕМНЫЙ ПОЛИТИЧЕСКИЙ МИФ СОВРЕМЕННОЙ РОССИИ

Исследуются главные составляющие концепции „русского мира”. Определяются ключевые средства реализации задекларированной в концепции геополитической стратегии. Анализируется деятельность государственных и негосударственных институтов по внедрению мифа в массовое сознание. Определяются главные признаки, которые позволяют считать „русский мир” системным политическим мифом современной России.

Ключевые слова: „русский мир”, „русскоязычное население”, системный политический миф, воспитание.

Topalova S.

„RUSSIAN WORLD” AS A POLITICAL SYSTEM MYTH OF MODERN RUSSIA

We study the main components of the „Russian World” concept. Identifies key means of implementing which declared in the concept of geopolitical strategy. Analyzed the activity of public and private institutions of the myth implementation in the mass consciousness. Set out the main features, which make the „Russian world” systemic political myth of modern Russia.

Key words: „Russian world”, „Russian-speaking population” systemic political myth education.

Політико-культурний простір у сучасній Україні, за ознаками міфологізованості, є вкрай аморфним. З одного боку, відсутній архаїчний національний міф як основа архетипових особливостей народу, що формуються на базі цього міфу, як ми це бачили на прикладі Японії, а з іншого – наявне переповнення „технологічними міфологічними продуктами”, які супроводжують усі політичні кампанії і створюють у свідомості суспільства ефект „міфологічного хаосу”. Водночас очевидним став деструктивний вплив російського політичного міфу, що прийшов на зміну радянському, а точніше, модифікував його. Він спирається на ті ж архетипи і стереотипи, використовує звичні міфологеми, на основі яких розробляються нові технологічні міфологічні продукти, що вписуються у загальний контекст міфу. Міф про „русский мир” вільно функціонує в українському політичному просторі і впроваджується у свідомість

громадян усіма засобами – інформаційними, освітніми, релігійними. Фактично він зайняв монопольне становище у політико-культурному просторі і у свідомості значної кількості громадян. Але зміст цього міфу, його базові складові, що втілюються у конкретних векторах політики сусідньої держави щодо України, розкриті поверхнево. Важливим також є питання про можливість і обґрунтованість застосування до концепції „русского мира” поняття „системний політичний міф”. Це актуалізує проблему дослідження сутності міфу, наслідків його впливу на суспільну свідомість та пошуку засобів протидії. Метою статті є з’ясування базових складових концепції „русского мира” та виявлення ознак системного політичного міфу.

Автором концепції „русского мира” є П. Щедровицький. Подальшого розвитку його ідеї отримали у роботах С. Градиловського, Б. Межуєва, Н. Нарочницької. Спроби наукового аналізу здійснені Т. Полосковою та В. Скринником. Показово, що російські дослідники політичного міфу аналізують

радянський міф чи сучасні „технологічні міфологічні продукти”, називаючи їх політичними міфами. „Русский мир” не розглядається ними як системний політичний міф сучасної Росії. Одним із провідних ідеологів міфу є О.Дугін. Незважаючи на активне впровадження на території України протягом останніх десяти років, міф залишався і поза увагою вітчизняних дослідників. Лише події першої половини 2014 р. привернули увагу політиків і науковців до суті міфу, але його ґрунтовний аналіз поки що відсутній.

Вивчення російських джерел вказує на те, що автором ідеї є П.Щедровицький. Періодом концептуального оформлення поняття „русского мира” сам автор називає 1993-97 рр. Це *розгалужена структура великих і малих спільнот, що думають і говорять російською мовою*. Ідея має чітку геоекономічну та геополітичну спрямованість. 1998 р. є початком становлення цієї ідеї у якості базової формули, що визначає стратегію російської політики на пострадянському просторі. В основі стратегії твердження про наявність спільного соціокультурного простору, який повинен бути інтегрований у „русский мир”. Також П.Щедровицький говорив, що якщо за ідеєю не настануть реальні дії, основані на вольовому компоненті, то і самої ідеї не буде [1]. За змістом і політичною стратегією, втіленою у ньому, „русский мир” є модернізованою ідеєю російських слав’янофілів XVIII–XIX ст. В.Малиновського та А. Самборського, згідно з якою Росії належить провідна роль серед слов’ян, тому слов’янські народи повинні об’єднатися під егідою Росії і забезпечити просування у світі „Великої російської цивілізації”.

Ще до концептуального оформлення „русского мира”, у 1994 р. на конференції у Санкт-Петербурзі, присвяченій взаємовідносинам Заходу і Сходу з Росією, тоді ще мало відомий В.Путін зазначав: „В інтересах миру і безпеки в Європі Росія добровільно відмовилась від величезних територій, які завжди історично їй належали, на користь республік колишнього СРСР. Я маю на увазі не лише Крим і північ Казахстану, але й Калінінградську область. Як наслідок, 25 мільйонів росіян раптом опинилися за кордоном, і Росія не може дозволити, щоб ці люди були покинуті” [2]. Як бачимо, вже у цьому виступі простежуються три фундаментальні принципи майбутнього міфу: визначення стратегії захисту, як ключової; історично безпрецедентне визначення тих,

хто цього захисту потребує, оскільки кількість „потенційно скривджених” є максимально великою, визначається за мовною ознакою і тут же ототожнюється з національною спільнотою „росіян”; імперські архетипи, як підґрунтя для формування і сприйняття міфу.

Надання ідеї статусу державної політики, спрямованої на консолідацію російського суспільства навколо неї, на її поширення за межами Росії і структурування „русского мира” на всьому просторі, де „думають і розмовляють російською”, російські дослідники пов’язують із виступом В.Путіна на Конгресі зарубіжних співвітчизників у 2001 р., у якому не лише акцентувалась увага на суті ідеї, але вже визначалося завдання щодо визначення суб’єктів, які можуть виконувати місію конструювання „русского мира” та визначення й розподілу їх функцій. Т.Полоскова та В.Скринник також відмічають, що В.Путін постійно наголошував на багатонаціональності цього феномена; відмічав, що його носії є демографічним ресурсом; говорив про „ноосферу русского мира”, яка передбачає культурну, релігійну, мовну присутність; наголошував на наявності у держави мобілізаційного ресурсу, який дозволить розширювати коло прибічників носіїв „русского мира” за кордоном [3].

Як бачимо, період часу від концептуального обґрунтування ідеї до її визнання у якості основи зовнішньополітичної стратегії держави був дуже коротким. Уже на етапі становлення ідея набула ключових ознак політичного міфу: вона спиралася на колективне підсвідоме, притаманне росіянам і іншим пострадянським суспільствам; актуалізувала низку радянських стереотипів; вказувала на ідеальний тип майбутнього „русского мира” і його глобальні масштаби. Міфологічний образ доповнювався політичним прагматизмом: визначалася ключова політична мета і засоби її реалізації, орієнтири на створення державних і громадських інститутів, політичні дивіденди від впровадження міфу.

Були також визначені пріоритетні і стратегічні рамки „русского мира”. До пріоритетних віднесено близьке зарубіжжя, якому притаманні демографічна, соціокультурна та мовна близькість. Особливо акцентувалась увага на „білінгвальній та бікультурній” частині суспільств пострадянських держав, оскільки перетворення їх на носіїв ідеї розглядалося як засіб формування опори „русского мира” у сусідніх

держав. Тому акцентувалась увага на необхідності побудови стійкої комунікації із потенційними причіниками, на формуванні сітки економічних і культурних зв'язків і відповідних інститутів. При цьому культурні зв'язки трактувалися дуже широко, включали також освітні, релігійні, інформаційні. Результатом діяльності інститутів та реалізації зв'язків мало стати не лише збереження і закріплення „російськості”, а й формування культурної, суспільно-політичної та економічної „зав'язаності” на Росії. До стратегічних відносились зв'язки у „далекому зарубіжжі” не лише із діаспорами, але й з „лояльними” до Росії політичними організаціями, бізнес-структурами, що співпрацюють із російським бізнесом.

Таким чином, міф уже отримав чітко визначені політичні рамки розповсюдження, потенційних носіїв, пріоритетні засоби реалізації і шляхи збільшення кількості причіників, найближчу й стратегічну мету. Держава заявила про готовність стати ключовим провідником міфу.

Особлива увага приділялася проблемі Криму. Півострів визначався як украї важлива з точки зору забезпечення впливу ідеї і, водночас, проблемна зона. Важливість пов'язувалась із стратегічним розташуванням і необхідністю забезпечення там домінування. Проблеми створювали: одночасна наявність інтересів кількох держав; невизначеність статусу при високій мірі милітаризованості; поліетнічність населення, зменшення кількості етнічних росіян, повернення депортованих кримських татар; посилення відходу від російської культури внаслідок активної українізації; посилення асиміляційних тенденцій у сфері освіти; розкол російської общини Криму, відмова частини її представників ідентифікувати себе із росіянами. Крім того, російські експерти вказували на формування „специфічної кримської російської ідентичності”, яка відрізняє „кримських росіян” як від тих, що живуть у Росії, так і від тих, що переїхали до Криму. У вікових групах від 21 до 30 р. та від 16 до 20 р. таких нараховували 52% і 67% відповідно [3]. У цій групі ми виділили демографічні та культурні чинники, які, на думку російських ідеологів, ускладнювали просування „русского мира”.

У якості ключової геополітичної перешкоди визначалося посилення зв'язків із європейськими країнами (за часів політики „багатовекторності” Л.Кучми), встановлення з ними більш тісних інформаційних і культурних контактів, і, відповідно,

послаблення зв'язків із Росією. Внутрішньою кримською проблемою вважалося посилення позицій кримськотатарської общини, активна інституціоналізація, її підтримка українською владою та політичними структурами Туреччини. Показово, що вже на цьому етапі становлення міфу ставилося завдання захисту „російськомовного населення”, хоча ще не визначалися загрози для нього.

Отже, ідеологи „русского мира” не лише чітко окреслювали стратегічну мету та головні вектори міфу, масштаби і засоби його поширення, але й визначали головні перешкоди для розширення території впливу і збільшення кількості носіїв. У якості ключового консолідуючого фактора для реальних і потенційних причіників виступала традиційна міфологічна загроза зла. Хоча чітко не було сформульовано, хто саме є міфічним джерелом небезпеки і загрожує „російськомовному населенню”, у яких країнах, але „факт” загрози повинен „усвідомлюватися” носіями міфу, об'єднувати їх і готувати до захисту потенційних „жертв загрози”. Держава, яка уже проголосила себе носієм нового політичного міфу і захисником від міфічного зла, активно включилась у процес розбудови „міфологічної інфраструктури”. Зокрема, стосовно Криму були сформульовані Пропозиції щодо розробки концепції діяльності федеральних органів РФ, спрямованої на збереження і посилення політичного, економічного і культурного впливу в Криму.

Найбільш активну позицію у вибудовуванні „русского мира” зайняла московська влада на чолі із Ю.Лужковим, яка розробила проект „Зарубіжна діаспора – економічний потенціал Росії” та інші проекти. Вони передбачали: консолідацію ділових кіл діаспор і створення впливових лобістських інститутів для захисту інтересів „російськомовного бізнесу”; втягування в економічні комунікації представників „титального бізнесу” у різних країнах; закріплення в країнах ближнього зарубіжжя російської мови як головної мови ділового спілкування; застосування економічних, соціальних і культурних підходів у створенні комунікацій; розширення російськомовного інформаційного та освітнього простору (стають зрозумілими активні дії Ю.Лужкова, спрямовані на формування сітки філій російських навчальних закладів у Криму). Стратегічною метою визначалося формування на базі російських діаспор могутньої соціальної бази „русского мира”, яка повинна постійно

розширюватись, ставати у кожній країні внутрішнім фактором фінансової, соціальної, культурної і політичної підтримки. Особлива увага приділялася необхідності поширенню російської мови, оскільки уже тоді була сформульована теза про те, що „русский мир” поширюється скрізь, де розмовляють і думають російською” [4, 3].

У виступі В.Путіна на тому ж Конгресі зарубіжних співвітчизників у 2001 р., було поставлено завдання „мобілізації внутрішніх і зовнішніх ресурсів держави для створення ефективної системи взаємодії із зовнішнім світом та розбудови інфраструктури „русского мира”. Зарубіжна діаспора, у контексті цього завдання, мала не лише очікувати певних благ від Росії, а ставати її опорою у реалізації ключового вектора зовнішньополітичної стратегії. На державному рівні ставилося завдання аналізу діючої законодавчої бази, що регулює політику Росії у зарубіжжі та її вдосконалення у напрямку створення відповідної бази для стимулювання, консолідації і структурування „русского мира” [4, 5]. Пізніше був виданий Указ Президента РФ Про створення фонду „Русский мир”, який згодом був створений і розгорнув активну діяльність.

Одним із провідних ідеологів „русского мира” є О.Дугін. Його роботи, виступи та інтерв'ю дають відповіді на питання про сутність і головні складові „русского мира”, про місце в ньому України, про походження, сутність і відмінності „українського фашизму”. Зокрема він зазначає: „Стосовно України у „Русского мира” є дві концепції: половина чи вся. Новоросія це частина Великої Росії безсумнівно. Але і все інше, при всій відмінній від нашої великоруської ідентичності, теж російське. ...Вони (Київ) нападають на те, що їм не належить. ...Можливо, заманюють рушити в Європу... Дивлячись на те, як вони рвуться у Новоросію, приходить думка: а чи не всі простори України належать „русскому миру”? Колись було саме так. ...Це колиська нашої історії, наша земля обітована. Це ж Русь. І народ її у корінні своєму – і є наш народ. ...Тому й виникає все більш стійка ідея: повернути усе не просто нам, повернути Народу” [6].

До поширення міфу про „русский мир” активно підключилася Російська Православна Церква. Патріарх РПЦ на заходах і урочистостях активно пропагував ключову ідею, переконував православних із ближнього зарубіжжя у їх належності до

„русского мира”: „...Сучасна Росія ...стає центром величезної цивілізаційної спільноти „русского мира”, що виходить далеко за межі однієї держави; ...Якщо ми будемо вважати єдиним центром тільки Російську Федерацію, ми будемо грішити проти історичної правди. ...Ядром „русского мира” сьогодні є Росія, Україна і Білорусь; саме таке розуміння „русского мира” закладено у сучасній самосвідомості нашої Церкви; РПЦ виконує пастирську місію серед народів, що приймають російську духовну й культурну традицію як основу своєї національної ідентичності. Ось чому і Молдову ми вважаємо частиною „русского мира” ” [7]. Як бачимо, релігійна концепція чітко відображає політичну.

Система освіти, яка реалізує концепцію партіотичного виховання, є другим ключовим провідником міфу. Дослідження низки джерел, присвячених проблемі патріотичного виховання в сучасній Росії, дає підстави для висновку про те, що основні положення „русского мира” виступають його ідеологічною основою. У більшості джерел фігурує поняття „воєнно-патріотичне виховання”, а трактування поняття патріотизму нерозривно пов'язане з утвердженням уявлення про визначальну геополітичну роль Росії, необхідністю виховання готовності до захисту росіян, де б вони не жили. Першою ланкою патріотичного виховання у визначеному напрямку є школа. Російськими авторами досить детально обгрунтовані теоретичні засади, напрямки і головні засоби воєнно-патріотичного виховання. Серед практичних заходів, ключове місце посідають інтелектуальна гра „Русский мир” та воєнно-патріотична гра „Зарниця”.

Не залишилася поза увагою і студентська молодь. Із 2005 р. проводиться Всеросійський молодіжний форум „Селігер”. Його ініціатором та організатором до 2008 р. був молодіжний рух „Наші”, для якого ідеї „русского мира” є основоположними, а сам форум передбачався як закритий табір для підготовки активістів і комісарів руху. Із 2009 р. форум став відкритим, отримав солідне державне фінансування. Селігер-2014 відзначився значним збільшенням кількості форумів і учасників. Безпосередній зв'язок з ідеями „русского мира” простежувався у роботі форумів „Росія у центрі” та „Громадянського форуму”. На „Селігер-2014” зібралися також аспіранти та молоді викладачі історії, соціології, політології, філософії з різних регіонів Росії, з якими актуальні питання політичного

життя та міжнародні проблеми обговорили В.Путін, що вчетверте відвідав форум, і С.Лавров. Обговорення також відбувалось у контексті ключових положень міфу. Зокрема, стосовно ситуації в Україні привернули увагу кілька тез В.Путіна, що також прямо відображають ключові положення міфу: „Нам потрібно було захищати наших співвітчизників.. ...Ми їх захистили” [8].

Перегляд розміщених „В контакте” відгуків і коментарів стосовно форуму і проблем, що там обговорювались, дає можливість простежити і наслідки впливу заходів на свідомість носіїв і прибічників міфу. Доволі розгорнутий коментар В.Большакова починається зі слів: „Новоросія – це Україна, що скинула морок кривди. Немає тяжчого для серця російського чути, як десь убивають чи пригнічують росіянина. Продасть останню сорочку, і викупить того, хто потрапив у полон. А станеться десь війна, залишить працю, сім'ю і піде захищати росіян. Так було, є і буде доки стоїть Русь Матінка” [9]. Більшість коментарів були подібними за змістом.

При Президентіві РФ функціонує Департамент з громадських зв'язків, одним із ключових завдань є патріотичне виховання. За визначенням В.Невшупи: „...патріот, це той, хто не просто любить Вітчизну, а хто готовий підпорядкувати свої інтереси інтересам Вітчизни. ...Для партіота історія не просто хронологічний порядок подій і фактів, а й причинно-наслідкові зв'язки між ними, тому вона не може ділитися на гарну і погану, являє собою дещо неподільне, цілісне, що містично живе у кожному з нас. ...Патріотизм є готовністю тих, хто збагачений ідеєю, національною ідеєю, у нашому випадку ідеєю „Русского Мира”. за необхідності пожертвувати навіть своїм життям [10]. Як бачимо, основні засади і ознаки патріотизму вказані доволі чітко.

Не обійшлися без згадки про „русский мир” у поздоровленні В.Путіна із днем народження. Віце-спікер Держдуми С.Железняк зазначив, що боротьба за „Русский мир” в Україні буде продовжуватись, побажав президенту сили, здоров'я і міцності духу [11].

Отже, здійснене нами дослідження джерел, ключових положень, шляхів і засобів реалізації концепції „русского мира” дає підстави для висновку про те, що „русский мир” є системним політичним міфом сучасної Росії, який прийшов на зміну радянському міфу. Найважливіші наші

аргументи такі: 1) міф про „русский мир” базується на імперських архетипах, радянських стереотипах, використовує всі раніше напрацьовані шляхи і засоби впливу на масову свідомість, увесь символічний арсенал радянського міфу; 2) за змістом і політичною стратегією, втіленою у ньому, міф є модернізованою ідеєю російських слав'янофілів, згідно з якою Росії належить провідна роль серед слов'ян; 3) початок формування міфу збігається з приходом до влади В.Путіна та активізацією його зусиль з відновлення російської імперії; в Україні ці ідеї втілювались у стратегії виборчої кампанії В.Януковича 2004 р.; 4) міф поєднує релігійні і політичні складові, отримав ідеологічне обґрунтування і гуманітарну базу, під нього створена відповідна законодавча основа; 5) у міфі присутні всі необхідні елементи, сюжети і персонажі: глобальна ідея і стратегічна мета; ідеї винятковості „російської цивілізації”, захисту „російськомовних” та образи ворога; головний „захисник”, ідеологи і пророки, реальні та потенційні носії міфу; 6) зовнішня й внутрішня політика держави підпорядкована реалізації міфу і мобілізації ресурсів для цього; 7) задіяні всі традиційні і новітні засоби поширення міфу: церква, система освіти, громадські інститути, держава, ЗМІ; 8) система релігійного, патріотичного, громадського виховання базується на ключових міфологічних концепціях: винятковості російської цивілізації; розділеного народу, який необхідно об'єднати духовно і територіально; захисту реальних чи потенційних носіїв міфу скрізь і всіма засобами; 9) усі події в Україні (як і в інших державах пострадянського простору) та дії влади РФ, від прихованого чи явного тиску до прямої військової агресії, протягом усього періоду існування міфу інтерпретуються владою та ЗМІ виключно у міфологічному контексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Щедровицкий П. Русский мир. Возможные цели самоопределения. Русский архипелаг [Електронний ресурс] / П. Щедровицкий. – Режим доступу: http://www.archipelag.ru/authors/shedrovicky_petr/?library=2015
2. Путин 20 лет мечтал аннексировать Крым [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.facenews.ua/news/2014/248706/>
3. Полоскова Т.В. Русский мир: мифы и реалии [Електронний ресурс] / Т.В. Полоскова. – М.: Московский Фонд „Россияне”, 2003. – Режим доступу: <http://rusproekt.org/> 2010/12/24/russkiy-mir-mifyi-i-realii/

4. Лужков Ю.М. Москва и соотечественники: новый этап взаимодействия / Ю.М. Лужков // Международный опыт защиты соотечественников за рубежом. – М., 2003. – С. 4-11.
5. Мукомель В. Государственная политика России в отношении зарубежных соотечественников: этапы становления [Электронный ресурс] / В. Мукомель, Э. Паин // Новые диаспоры. – М., 2002. – Режим доступа: <http://refdb.ru/look/1236309-p42.html>
6. Дугин А. Вернуть всю Украину в Единую Русь [Электронный ресурс] / Александр Дугин. – Режим доступа: <http://maxpark.com/community/5134/content/2891379>
7. Выступление Святейшего Патриарха Кирилла на торжественном открытии III Ассамблеи Русского мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html>
8. Выступление Владимира Путина на форуме „Селигер” [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ria.ru/politics/20140829/1021869087.html>
9. Селигер 2014. – Всероссийский молодежный форум [Электронный ресурс]. – Режим доступа: – Режим доступа: <http://vk.com/forumseliger?z=video-9924118>
10. Невшупа В. Патриотическое воспитание невозможно без идеологии, но она у нас запрещена Конституцией [Электронный ресурс] / В. Невшупа. – Режим доступа: <http://www.gosrf.ru/experts/199/>
11. В Госдуме РФ опять грозят Украине борьбой за „Русский мир” [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://censor.net.ua/news/305918/v_gosdume_rf_opyat_grozyat_ukraine_borboyi_za_russkiyi_mir